

ЗЕРДЕЛІ ҒАЛЫМНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ МҰРАСЫ

Жұматаева М.А., академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан
Омашева Ж.М., академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан
Есентаева Ш., академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

Қазақ ғылымы мен көркем ойының көрнекті тұлғаларының бірі – Евней Арыстанұлы Бөкетов еді. Ол – тек қана ғылым саласында ғана емес, сонымен қатар әдебиет пен өнерде де өзіндік қолтаңбасын қалдырған ғұлама. Е.А. Бөкетовтің шығармашылық мұрасы – оның терең ойының, ел мен туған жерге деген сүйіспеншілігінің, адамзатқа ортақ рухани байлыққа қосқан үлесінің айғағы. Досы, әрі замандасы Зейнолла Қабдолов: «Евней жас жігіт кезінің өзінде уытты, жігерлі, екі тілге бірдей шешен, өз ісіне мығым болатын. Не нәрсеге де бейтарап, енжар қарай алмайтын, көзі мен көкірегі бірдей ояу, ойлы, қимыл-әрекеті ширақ, тыңғылықты еді. Осы сипаттары қазіргі жігіт ағасы кезінде де қаз-қалпында. Мұның да арғы тамырын әдебиеттен іздеу абзал. Өйткені инженер-металлург болуға бет алған шәкірт Евней физика мен лириканы ешқашан бөле қараған емес, оларды Есіл мен Нұра секілді егіз деп білетін. Формулалар мен теоремаларды дәлелдеуге Пушкин айтқан «геометрияға керек шабытпен» кірісетін. Химиялық реакцияларға тәжірибе жасап тұрып, Абай ақындығындағы тотының түгіндей құлпырған «сөз химиясын» қатар пайымдаса, Менделеев кестесіне Маяковский «баспалдағымен» көтеріліп-түсіп жүретін. Ал Әуезовтің «Абайын» басына жастанып жататын Евней ғалым-жазушыны әдебиетшілер ағасы ғана емес, оқымыстылар ұстазы деп те танытын. Профессор Букетов пәрменіндегі селен мен өлеңнің бірлігін, міне, осы арадан іздеген жөн» [1, 160] - деп, жоғары баға беріпті. Академик ағамыз айтса-айтқандай, Евней Арыстанұлы Бөкетов — кең ауқымды энциклопедиялық білім иесі, ғалым-химик, академик, сонымен қатар әдебиетке, аударма ісіне, публицистикаға да елеулі еңбек сіңірген зиялы тұлға. Ол өзінің ғылыми қызметімен қатар, әдеби шығармалар жазып, әлем әдебиетінің жауһарларын қазақ тіліне аударуға көп еңбек етті. Әсіресе, орыс әдебиетінің классиктерін – А.С. Пушкин, С.А.Есенин, В.В.Маяковский сынды қаламгерлердің шығармаларын шеберлікпен тәржімалап, қазақ оқырманына жақындата түсті. Бұл еңбектер оның тек қана аудармашы ғана емес, терең эстетикалық талғамы бар әдебиетші екенін дәлелдеді.

Бұған дәлел ретінде қаламгер Б.Тобаяқов: «Кішкентайынан көркем әдебиетті құмарта оқып, тарихи романдар мен зерттеулерді назарынан тыс қалдырмайтын, жаратылыстану мен техника құпиялары жөнінде қызу пікірталастыруға еш жалықпайтын Евней аға есейе келе көп уақытын ғылымның шешілмеген түйінді мәселелерін тереңдеп пайымдауға арнаған. Аспан көгіне самғап ұшар құстың қос қанаты бар секілді шын таланттың да төлтума қадір-қасиеттері бар ма деп ойлаймын. Осы тұрғыдан алғанда, Ебекеңнің екінші бір өшпес із қалдырған ғұмырнама беті ол поэзия, өнер, жазушылық саласы. Евней ағаның әдебиеттегі айрықша талантын замандастары да, кейінгі ұрпақ-жастар да толық мойындаған. Мұндай тума дарындылықтың әріден бастау алатын қайнар көзі де бар-тын.

Біріншіден, Евнейдің әжесі Арыстан еті тірі, он саусағынан өнер тамған, сауыққой домбырашы, өлеңші адам болған. Ол кісі етікшілікті де кәсіп етіп, тапқан-таянғанын балаларының оны-мұны қажетіне жаратып отырған. Ал әжесі сүйікті немересі Евнейге ұзақты түн қисса, аңыз-дастандарды айтудан жалықпаған. Табиғатынан зерек бала әжесі, әжесі айтқан ән-өлеңдерді, қисса, ертегілерді зердесіне берік тоқып өскен...» [2] - деп, ғалымның бастау бұлағынан сыр тартады.

Е.А.Бөкетовтің шығармаларынан адамгершілік, ізгілік, ұлтқа деген шексіз сүйіспеншілік пен рухани биіктік аңғарылады. Ол өзінің әрбір жазбасында, ойтолғауында қазақ халқының болмысы мен мәдениетін, тілін, салт-дәстүрін, рухани тірегін ардақтауға үндеді. Оның публицистикалық еңбектері мен мақалалары терең философиялық мәнге, өміршен идеяларға толы. Ұлттың ұлы мұраттары жолындағы күресте ол ешқашан жалтармаған, шындық пен әділет жолын берік ұстанған. Сонымен қатар, Е.А.Бөкетовтің шығармашылық мұрасы жастарды тәрбиелеу ісінде үлкен маңызға ие. Ол ұрпаққа білім беру мен ғылымды дамытудың маңыздылығын әрдайым алға тартты. Оның ұстаздық, ұйымдастырушылық қабілеті мен адами келбеті — кейінгі буынға үлгі. Қарағанды мемлекеттік университетінің негізін қалап, сол университетке жетекшілік етіп, білім мен ғылымның дамуына ерекше үлес қосты. Бұл туралы ғалым Қ.Асанов: «Е.Букетов публицистикасының негізгі арқауларының бірі – дәстүр, тағылым аясында өрбиді. Осы тұрғыда қаламгер көптеген мақалалар мен лекциялық баяндамалар жазғаны мәлім. Жастардың оқу-білімге құштарлығын ояту, тәлімді, тәрбиелі, мәдениетті болып қалыптасуына ықпал ететін, уәлі сөздері мен дәйекті пайымдауларын публицистикалық шығармаларынан анық байқаймыз. Мысалы: "Ағадан ақыл, ініден ілтипат", "Қараша үйден Қарағанды Университетіне дейін", "Жас замандас келбеті", "Арманшыл болғанға не жетсін", "Сыйлас, сырлас, көмектес", "Парасат - білім бұлағы", "Ғылым көкжиегін көксесек" атты мақалалары өскелең ұрпақ бойындағы жақсы қасиеттер мен парасаттылықтың қалыптасуына ықпал ететін, соған меңзейтін дүниелер.

Жастар тақырыбындағы қай мақаласында болмасын көтерер өзекті мәселенің бірі өскелең ұрпақты жат қасиеттерден, мен-мендіктен, тәкәппарлықтан, мансапқорлық пен көрсөкызарлықтан сақтандырып, ғылым, білімнің қоғамға тигізер пайдасының қаншалықты салмақты екендігін ескерту болып табылады» [3, 48] - деген ойын ортаға салады.

Е.А.Бөкетовтің шығармашылық мұрасы — қазақ руханиятының алтын қазынасының бір бөлшегі. Оның қалдырған ізі, жазып кеткен ойлары мен еңбектері болашақ ұрпақ үшін сарқылмас рухани бұлақ. Ол — өз дәуірінің ғана емес, кейінгі ұрпақтың да іздейтін тұлғасына айналған аңыз адам. Аудармасы жөнінде мына бір деректі айта кеткен жөн.

«Ақындардан Ебекең орыстың ең әйгілі, ұлы шайырлары Владимир Маяковский мен Сергей Есенинді аударды. Ол Маяковскийдің өршіл, асқақ пафосты поэзиясын сүйді, екі поэмасын: «Керемет» және «Тамара мен Демонды» әрі сатиралық пьеса «Қандаланы» тәржімалады. Өзі де арғымақ ақынның өлеңдерін, поэмаларынан

үзінділерді орысша жатқа оқитын. Ал, «Пушкинді аударуға жүрегім дауаламайды Абайдан кейін», - дейтін. Бірақ та Евней аға соңғы жылдары Пушкиннің ұлы әскербасы Барклай де Толлиге арнаған «Полководец» («Қолбасшы») атты өлеңін тәржімалады. Оны ол Қарағандыда ауырып жатқанда көңіл сұрай барғанымызда оқып беріп еді.

Маяковскийдің «Қандаласы» шын мәнісінде уытты сатира ғой. Оның эпизодтары қазіргі біздің заманға да келеді. Иә, сол тоғышарлық, сол ішмерездік біздің қоғамда да баршылық екенін несіне жасырамыз. Осы жат қылықтар қоғамды, халықты қандалаша теспей отыр емес пе?» [2].

Евней Арыстанұлы Бөкетовтің шығармашылығын сөз еткенде, оның әдебиетшілігін, аудармашылығын, публицистік қырын және сыншылық жағын да айта кеткен абзал. Ол әдебиетті жанындай жақсы көрді. Ерекше сүйе білді. Қадірлеп, қадыр тұтты. Ғалымның шығармашылық мұрасы – тебіренген теңіз тәріздес. Химия мен металлургия салаларына қандай білгір болса, ұлттық әдебиетке, сондай-ақ, орыс және әлем әдебиетіне де сондай жүйрік болатын еді.

Дүние жүзінің классиктерінің шығармаларын зерттеп-зерделеп, авторлары жөнінде пайымды ой-пікірін айта білген Е.Бөкетов ұлт тұлғалары Абай, Шоқан, Қаныш, Мұхтарларды сол биіктен көрсете білді. Болашақ ұрпақты қандай жолмен болса да, ұлылар ғибратынан өнеге, тәрбие алуға шақырды. Бұл публицист, әдебиетші-ғалымның өмірдегі ізгі-мақсат, ой-арманы, тілек-батасы еді.

Бір ғажабы, химик-металлург ғалымның ұлттық руханиятқа әдебиетші хәм публицист, сыншы ретінде орасан үлес қосуында жатыр. Бұл да ғұлама ғалымның жан-жақтылығын, ғылымдағы әмбебаптығын дәлелдейтін бір көрініс болса керек.

Биыл туғанына ғасыр болып отырған зерделі ғалымның шығармашылық ғұмыры, мол мұрасы кезегімен келетін, толқын-толқын ұрпаққа үлгі-өнеге әрі мәңгілік ескерткіш болары сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қабдолов З. Жебе. – Алматы: Жазушы, 1977. – 380 бет.

2. Тобаяқов Б. «Аңызға айналған эз аға» мақаласынан.

3. Асанұлы Қ. Евней Букетов – публицист. Оқу құралы. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2005. – 196 бет.

УДК 1751

E.A.BUKETOV AS A TRANSLATOR, HUMANISTIC WRITER AND PATRIOT: HIS CONTRIBUTION TO THE DIALOGUE OF CULTURES AMONG NATIONS

Ivanova E.M., Academician E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan

Kopzhasarova U.I., Academician E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan

Doc.Dr.Cihat Burak Korkmaz Ankara Yildirim Beyazit University, Turkey

Yevney Arstanovich Buketov occupies a special place in the history of science and culture in Kazakhstan. He is known as a scientist-chemist, public figure, publicist, writer, humanist; he has also distinguished himself in the field of literary translation [1]. This aspect of his biography is no less significant than his scientific works, since Buketov's translation practice served an important cultural mission. In the political and multilingual environment of Kazakhstan, translation was not only a means of artistic expression but also a mechanism for intercultural interaction. Buketov's translation activity can be seen as a factor that contributed to the development of dialogue between languages and cultures.

The importance of examining Buketov's translation approach lies in several key aspects. First, it allows for a deeper understanding of his personality as a versatile humanist who sought to combine science, literature, and public activity. Second, his translations reveal new insights into the dynamics of cultural exchange during the Soviet era. At that time, dialogue between languages and cultures was not just an artistic endeavor but also a state-driven ideological project. In today's interconnected world, where globalization and cultural exchange are the norm, Buketov's work highlights the crucial role of translation in preserving and expanding Kazakhstan's rich multilingual space.

E.A. Buketov's translation work was shaped by the complex and multifaceted historical and cultural context of Kazakhstan in the second half of the 20th century. This period was characterized by active interaction and mutual influence between the two main linguistic and cultural systems – Kazakh and Russian. During the Soviet era, Russian served as the language of interethnic communication, Kazakh language as the bearer of national identity, cultural traditions, and spiritual values of the people.

In this situation, translation became not only a literary phenomenon but also a tool for preserving and transmitting cultural heritage. On the one hand, translations from Kazakh into Russian opened up the richness of national literature to a wide range of readers and contributed to its integration into the all-Union and world cultural space. On the other hand, translations of Russian and foreign literature into Kazakh introduced Kazakh readers to the achievements of world artistic thought, formed new aesthetic guidelines, and enriched national literature.

Translation was also important in the development of multilingual personalities. In the bilingual environment of Kazakhstan of 20th-century, it was through translation that people developed the ability to perceive other cultural traditions, compare them with their own, and enhance a respectful attitude toward linguistic diversity. In this context, E.A. Buketov's work is a part of a larger cultural process. Possessing a high level of philological culture and a profound humanistic worldview, he understood translation not only as an artistic endeavor but also as a social responsibility. His work was aimed at mastering linguistic and cultural gaps, fostering dialogue between Russian and Kazakh literature. This was in keeping with Kazakhstan's spiritual evolution during the Soviet period [2].